

תשובות קצרות

1. מסחר באופציות בינארי (הרב יואל דומב והרב ארי דבנר)
שאלה | מה צריך לבדוק לפני כניסה למסחר באופציות בינאריות? האם יש לשאול את etrader אם יש להם 'היתר עסקא'? האם המסחר ב- etrader הינו מותר או אף כשר למהדרין לכתחילה?

תשובה | עקרונית, אין במסחר באופציות איסור ריבית, ולכן מבחינה זאת אין צורך שיהיה לחברה 'היתר עסקא'; אם כי כדאי שיהיה לה 'היתר עסקא' עבור פעולות פיננסיות אחרות שהיא מבצעת. אולם יש בעייתיות גדולה במסחר באופציות בינאריות, לא מבחינת איסור ריבית אלא משום שיש בזה חשש גזל, משום שהדבר נחשב כ'אסמכתא'¹. גביית הכסף מהמתחייב בהתחייבות המוגדרת 'אסמכתא' - אסורה על פי ההלכה.

מדוע נחשב המסחר באופציות בינאריות כ'אסמכתא'?
אין בעצם המבנה של אופציות בינאריות מרמה או דבר פסול יותר מכל נגזרים פיננסיים אחרים, כמו אופציות רגילות על מדדים וסחורות. בכל נגזרים אלו יש אלמנט של מינוף ומורכבות, שמגדילים את הסיכון הכרוך בהם. יש גם תועלת כלכלית בקיום מוצרים פיננסיים אלו, כמו לצורך גידור סיכונים, או מינוף לקרנות גידור מקצועיות. ולכן שוק מסחר בהם לגיטימי ונצרך, כמו הצורך בשוק המניות לגייס הון לחברות. בכל שוק כזה יש מתווכים, משווקים וכדומה, שמרוויחים מהמסחר בהם, למרות שאין להם שום צורך עצמי במוצרים אלו. אין בעסקת קנייה של מוצרים אלו בעיה של 'אסמכתא', למרות שקנו רק חוזה שאפשר להרוויח ואפשר להפסיד, גם אם לפי הסטטיסטיקה התוצאות הם רנדומליות. לעומת זאת, יש שוק הקזינו, שבו מציעים לאנשים את היכולת להמר. זה מה שנקרא בלשון המשנה 'משחק בקוביא', סוג של משחק המלווה בהימור. זה לא נחשב סוג של השתדלות להשיג פרנסה אלא משחק לבידור. ואכן, מי שפרנסתו בזה, לאמור הנכנס לקזינו וכן בעל הקזינו, אינו עוסק ב'יישובו של עולם', והחכמים פסלו אותו לעדות. מי שעושה זאת באקראי מבין שאין כאן השתדלות לפרנסה, והוא מוכן להפסיד

1. 'אסמכתא' הוא מושג הלכתי שמשמעותו התחייבות מותנית שאדם מקבל על עצמו - כאשר קיימת הנחה שהמתחייב לא גמר בדעתו לבצע את ההתחייבות.

סכום מסוים לחשבון הבית לצורך בידור, לצורך התקווה וההתרגשות שבקבלת פרס בהפתעה.

חברות פורקס ואחרים שמציעים זירת מסחר לציבור הרחב באופציות בינאריות, משתמשים בכפל לשון שיש בו פסול וסיכון. מצד אחד, הם מדברים על השקעה, ומציעים אופציות על נכסים סחירים אשר נהוגים בהם השקעה ומסחר מקצועי. הם גם מציעים שיטות, נתונים וקורסים, כאילו יש כאן איזה מקצוע והגיון. אם היו משווקים את אותם מוצרים כמשחקים, בילוי והימורים, רובם ככולם של קהל יעד שלהם לא היה מגלה שום עניין בכך. מצד שני, המודל העסקי של זירות מסחר הוא מודל של קזינו, ומעודדים את האנשים לבוא לקזינו עם כמה שיותר כסף ועם חלומות כמה שיותר גדולים, כדי שיפסידו הכול לחשבון הבית. אם הלקוחות שלהם היו יודעים על הסטטיסטיקה ושיטת הקזינו שלהם, לא היו משקיעים כלל - או בגלל שאין להם עניין בהימורים או שעדיף להם להמר בצורת בידור עם משחקים וכו'. לפני כשנה, הוגשה תביעה ייצוגית מטעם לקוחות שנפלו קורבן לזירות מסחר אלו והפסידו הרבה כסף מהר מאוד. הם גילו רק אחר כך שלא טעו רק בבחירת ההימורים שביצעו, אלא שטעו בעצם ההחלטה להשקיע במשחק הימורים אשר תוצאותיו היו ידועות מראש למציעי המסחר. גם הכנסת מצויה בעיצומו של תהליך חקיקת חוק שנועד להגביל את זירות המסחר, בגלל הדאגה לקורבנות הרבים שהתמוטטו כלכלית בגלל מזימות אלו.

בסוגיית 'משחק בקוביא' (סנהדרין כה ע"ב), פסלו חכמים את המשחקים בקוביא לעדות, משום שהמפסידים אין להם גמירות דעת אמיתית להפסיד את כספם, ולכן נחשבים הזוכים באמצעות משחק זה כגזלנים. לדעת רב ששת, דבר זה אינו נחשב 'אסמכתא', וכך אמנם פסק הרמ"א² משום שאנשים מוכנים להקנות את כספם למנצח במשחק מעצם ההנאה של משחק ההימור עצמו; וכפי שכתב רבנו תם (תוס', סנהדרין שם, ד"ה כל):

משום זכיוון דשנים הם כל אחד מקני לחבריה מגו דאי מרווח בעי איהו למקני בההיא הנאה גמר ומקני לחבריה.

לפי זה מותר להמר אם ברור שבכל הימור מוכנים להסתכן בהפסד כדי להרוויח על חשבון השני. מהמשך הגמרא רואים שכאשר הצדדים יודעים שאין כאן הימור מוחלט, למשל כאשר צד אחד חושב שיש לו שיטה מדעית לנצח ועל סמך זה הוא משחק, זה נחשב 'אסמכתא', משום ש'לא היתה ספיקא בידו' (רש"י). הוא לא עשה את זה בתורת הימור, השיטה שלו התגלתה כשגויה והוא לא היה מוכן להפסיד משום כך. גם במקרה של מסחר באופציות בינאריות, הלקוח לא חשב כלל להמר על כספו כמהמר רגיל, אלא להשקיע אותו באופן מחושב. בעלי זירת המסחר הטעו אותו לחשוב שיש כאן השקעה ממש ולא הימור, ועל פי שכל וידע - אפשר לנצח ולהרוויח בהשקעתו, ככל השקעה אחרת. אך למעשה אין מדובר כלל בהשקעה אלא בהימור, ולכן ברור שבמקרה זה הדבר ייחשב 'אסמכתא' גם לדעת הרמ"א.

2. רמ"א, חו"מ סי' רז סעי' ב.

2. מתי והיכן יש לחתום על 'היתר עסקא' (הרב שלמה אישון)

שאלה | חברת הגז שלחה חשבון גז ובו סכום לתשלום וריבית. החשבון מהחברה נשלח במועד הרגיל שלו (לא היה איחור בתשלום). סכום הריבית היה שלוש אגורות (פחות משווה פרוטה בעת התשלום). א. האם קיים איסור ריבית בריבית של פחות משווה פרוטה? ב. האם יש צורך לחתום 'היתר עסקא' עם כל חברות הטלפון, החשמל, הגז, המים, או עם העירייה שאני מקבל ממנה שירותים? ג. כיצד 'היתר עסקא' עם בנקים וחברות אשראי תופס, אם הלקוח עצמו לא חתם על ההיתר?

תשובה | א. ב'שלחן ערוך'³ נפסק כי יש איסור ריבית גם בפחות משווה פרוטה, אך אינו יוצא בדיונים - כלומר לא ניתן לתבוע זאת בבית הדין.

ב. אין צורך לחתום עם החברות הללו על 'היתר עסקא' נפרד, ודי בכך שהם חתמו על 'היתר עסקא' כללי, שמחייב כל מי שמקבל מהם אשראי או נותן להם אשראי.

ג. ההיתר תופס משום שכל לקוח עובד עם הבנק על דעת התקנון של הבנק, והיות שהיתר העסקא הוא חלק מהתקנון - הוא מחייב את כל מי שהבנק מתעסק עמו.

ד. נציין שלדעת הרב אלישיב, אדם אינו עובר על איסור ריבית כאשר גובים ממנו ריבית בעל כורחו - וכסף זה נחשב לגזלה בידו של הגובה.

3. הלוואות חוץ בנקאיות (הרב שלמה אישון)

שאלה | לאחרונה הושק אתר חדש ושמו 'בלנדר', להלוואות חברתיות. אני מעוניין לדעת האם מותר לקחת ולתת הלוואות דרך חברה זו, שהיא חברה חוץ בנקאית? התקשרתי לחברה כדי לברר אם יש להם 'היתר עסקא', והם לא ידעו על מה אני מדבר.

תשובה | אתר 'בלנדר' הוא בעצם מתווך בין מלווים ללווים, שהם כולם אנשים פרטיים. היות שמדובר באנשים פרטיים ולא בבנקים או בתאגידים אחרים, איסור הריבית הוא חמור הרבה יותר. המלווה שם בלא 'היתר עסקא' עלול לעבור על כמה איסורי תורה, וכן הלווה. ועל כן יש להיזהר מאוד שלא ללוות ולהלוות דרך האתר כל עוד אין לו 'היתר עסקא'. יש להדגיש ש'היתר עסקא' שם צריך לכלול את כל המלווים, ולא את אתר 'בלנדר' בלבד, שכאמור הוא אינו המלווה אלא רק המתווך.

4. פיצויי פיטורין (הרב אורי סדן)

שאלה | מוסד חינוכי שהיה בבעלות פרטית הועבר למשרד החינוך. האם יש חובה הלכתית לשלם לעובד פיצויים עבור שנות העבודה? לטענת המוסד הם לא פיטרו את העובד, ולעומת זאת העובד לא יקבל פיצוי ממשרד החינוך עבור שנות עבודתו ברשת הפרטית.

תשובה | חוק פיצויי פיטורין התקבל על ידי כל בתי הדין וגדולי ישראל בתור חוק מחייב מבחינה הלכתית. כך נכתב בשו"ת 'מנחת יצחק'⁴ באחד מפסקי הדין שלו, דקדק בית

3. שו"ע, י"ד סי' קסא סעי' א.

4. מנחת יצחק, ח"ו סי' קסז.

הדין בירושלים⁵ בלשון החוק כדי לחשב את שיעור הפיצויים. הרב שטרנבוך⁶ קובע כי יש לקבל את חוק פיצויי הפיטורין ככתבו וכלשונו:

בפיצויי פיטורין שיעקר חיובם אינו מדין תורה אלא מצד מנהג המדינה וקי"ל שכירות פועלים הכל כמנהג המדינה, היינו דוקא מה שכתוב במפורש בחוק כהסדר לפיצויים, והשוכר את הפועל שניהם מקבלים על עצמם את מנהג המדינה.

בלשון החוק מפורש כי שינוי מעביד אינו משפיע על זכאותו של העובד לפיצויי פיטורין על כל תקופת עבודתו באותו מקום עבודה, וכך מפורש בסעיף הראשון לחוק: מי שעבד שנה אחת ברציפות אצל מעביד אחד או במקום עבודה אחד ופוטר, זכאי לקבל ממעבידו שפיטרו פיצויי-פיטורים.

זוהי משמעותו הפשוטה של החוק וכך מנהג בתי המשפט לפרשו.⁷ עקרון זה נקרא 'עקרון רצף הזכויות' והוא מנהג פשוט המחייב גם על פי ההלכה. בנוגע לשאלה האם עצם המעבר של מקום העבודה מידיים פרטיות לידיים ציבוריות הוא עילה לקבלת פיצויי פיטורין, הדבר אינו מפורש בחוק, וממילא יהיה נתון לפרשנות של בית הדין (גם בתי המשפט מתחבטים בשאלה זו, ומכריעים בה לפי שיקול דעתם בכל מקרה לגופו). לעניות דעתי, התנאים של משרד החינוך בדרך כלל טובים יותר (לאורך זמן), ולכן עצם העברת הבעלות אינה 'הרעה מוחשית בתנאי העבודה' שהובילה להתפטרות המזכה בפיצויי פיטורין. אולם בהחלט ייתכן כי בחינה של המקרה לגופו עשויה להוביל למסקנה שונה. למעשה, יש לדרוש ממשרד החינוך את שמירת זכויותך, המחויבת על פי ההלכה וכן על פי החוק. אם משרד החינוך יסרב לכך, יש לפעול באמצעים משפטיים. אם אכן יתברר כי מסיבה זו או אחרת רצף הזכויות ייפגע, מסתבר כי תהיה שמורה לעובד הזכות להתפטר ולקבל פיצויי פיטורין, שכן אין הרעת תנאים גדולה יותר מאיבוד זכויות עבודה של שנים.

5. תוכנה אינטרנטית לשיווק (הרב שלמה אישון)

שאלה | אנו מייצרים תוכנות אינטרנטיות ומוכרים אותן לסוכנים שישווקו אותן לחנויות תמורת סכום חודשי מבעלי החנויות. הרעיון הוא שהסוכנים יוכלו לפתוח לעצמם עסק פרטי של שיווק התוכנות מהבית. המוצרים שלנו עולים בין 1000 ₪ ל- 4000 ₪, תשלום חד פעמי, וכל חודש אנחנו מציעים מוצר חדש. בדרך כלל כל סוכן קונה עד שלוש תוכנות. אנחנו גם מאפשרים לקונים שלנו לקבל את הכסף שלהם חזרה לאחר חודש, אם הם רואים שהמקצוע הזה אינו מתאים להם. שיטת המכירה שלנו היא באמצעות וובינר (כמו שיעור חי באינטרנט), שבבת אחת משתתפים בו אלף איש. בדרך כלל מתוכם מאה ושמונים איש (18%) קונים את המוצר שאנחנו מסבירים עליו. אנחנו מסבירים לאנשים

5. פס"ד ירושלים, דיני ממונות ובירורי יהדות ג עמוד קצא.

6. שו"ת תשובות והנהגות, ח"ה ס' שסג.

7. ראה ד"מ 2481/02 טלי שני נ' רנ"ר החברה לפיתוח גנים בע"מ.

בשיעור שצריך להשקיע מאמץ כדי להצליח, וזה לא פשוט 'לחיצה על כפתור ומקבלים מיליונים'. הבעיה היא שרק כ- 10% מהקונים שלנו מרוויחים כסף מהמוצר שהם קונים. שאלתי היא האם מותר לנו למכור תוכנות אלו? התשובה שאמרו לי בעלי החברה היא שהמוצר עובד טוב, אבל הבעיה היא שאנשים מתעצלים ואינם משקיעים את הזמן והמאמץ הדרוש כדי להשיג לקוחות, ולכן זו לא הבעיה שלנו.

תשובה | ה'מוצר' שאתם מוכרים לסוכנים אינו התוכנה עצמה (שהרי הסוכנים רוכשים אותה כדי למכור אותה) אלא הזכות למכור את התוכנה. יש אפוא לדון האם 'מוצר' זה נחשב 'מוצר' שיש בו פגם שעל המוכר לגלות אודותיו לקונה. ב'שלחן ערוך' (חו"מ סי' רכח סעי' ו) נפסק:

אסור לרמות בני אדם במקח וממכר או לגנוב דעתם, כגון אם יש מום במקחו צריך להודיעו ללוקח. אף אם הוא עובד כוכבים, לא ימכור לו בשר נבילה בחזקת שחוטה.

והוסיף הסמ"ע (לשו"ע שם, ס"ק ז):

אע"פ שאין בו אונאת ממון מ"מ היה לו להודיעו, והוא דומה לגניבת דעת דאסור אע"פ שאין בו חסרון ממון.

גם בנידון דידן, ברור שהסוכנים שפונים אל החברה כדי לרכוש את המוצר עושים זאת על דעת כך שקיים סיכוי סביר שיצליחו למכור ולהרוויח, וברור שאילו היו יודעים שרק 10% מהם ירוויחו - לא היו נכנסים לעסק הזה. מכאן שיש חובה להודיע מראש ללקוחות שהם לוקחים סיכון של 90% בערך, שלא יצליחו למכור, ואם לא הודיעו להם - הרי זו גניבת דעת. לא סביר לטעון שאין במוצר כל פגם, והעובדה שרק 10% מהסוכנים מרוויחים נובעת מעצלנות של 90% מהם. העובדה שרק 10% מרוויחים מעידה שהמדובר במוצר שיש בו חיסרון אובייקטיבי, שעל המוכר לחשוף בפני הקונה. יש להדגיש שחיסרון אין פירושו בהכרח שהתוכנה איננה תקינה. יכולים להיות חסרונות אחרים (למשל עלות גבוהה יחסית לתועלת), שגורמים לכך שאובייקטיבית, היכולת להרוויח משיווק התוכנה נמוכה בהרבה מן המקובל במסחר. כאמור, על החברה לחשוף לפני הסוכנים חסרונות אלה, שכן יש סיכוי סביר שאילו הסוכנים היו יודעים אודותיהם, לא היו נכנסים לעסק. אמנם ייתכן שהדבר תלוי במחלוקת הפוסקים. לדעת ה'אגרות משה'⁸ אין המוכר מחוייב לגלות כל זמן שהלוקח אינו שואל כשצריך לשאול, ואילו לדעת ה'דברי יוסף'⁹ 'על המוכר להודיע ולא על הקונה לשאול'. אלא שגם לדעת ה'אגרות משה', אף שאין על המוכר חובה לגלות מראש כל זמן שהקונה איננו שואל, עליו לאפשר לקונה לשאול. ואם אכן שאל - על המוכר להציג לפניו את הנתונים המלאים. אם כן יש לבדוק האם בחברה שבה אתה עובד מתנהלים הדברים באופן זה.

8. אגרות משה, יו"ד ה"א סי' לא.

9. דברי יוסף, יו"ד סי' ט.

6. העתקת תוכנה (הרב אריאל בראלי)

שאלה | האם מותר להשתמש ללא תשלום בתוכנת אדריכלות מקצועית באמצעות רשת האינטרנט?

תשובה | נקודת המוצא ההלכתית היא שיש לשמור על זכויות יוצרים ואסור להעתיק תוכנות או סרטים¹⁰. אכן ישנה דעה שהאיסור חל רק **בהעתקה ישירה** אך הורדה ממרשתת האינטרנט מותרת¹¹. טעם הדבר הוא שהיוצר מודע לכך שאינו יכול למנוע העתקות, ולכן הוא מתיימש מראש. אך רבים מהפוסקים חולקים על כך, וסוברים שהורדה מן האינטרנט אסורה¹² (אלא אם כן היוצר עצמו העלה את היצירה לרשת, כלומר הוא עצמו הפקיר אותה לכול¹³). נראה שהסבר לכך הוא שאף על פי שיש רבים המעתיקים ואינם שומרים על זכויות יוצרים, אין בכך די כדי לגרום לייאוש הבעלים. הרי יש אנשים שרוכשים את היצירה אף על פי שבאפשרותם להוריד אותה בחינם. וכלפיהם ודאי שאין ייאוש, ולהכנסה הצפויה הזו הבעלים כן מחכה. ניתן לדמות זאת לאבדה בעיר שרובה גויים, שבדרך כלל הבעלים מתיימשים מן האבדה והיא שייכת למוצא. למרות זאת כתב הרמ"א¹⁴ שאם מדובר על ספרי קודש, הבעלים אינו מתיימש מהם, כי ספרים אלו אינם מעניינים את הגויים. כך גם בתוכנה ברשת: יש עשרות אלפי אנשים שלא ישלמו עבורה ויעתיקו אותה באיסור, כמו שלא ישיבו אבדה בעיר שרובה גויים. אולם בשונה מאבדה, גם לאחר ההעתקות אלו, החפץ אינו כלה והתוכנה תמיד קיימת; והיוצר מצפה מכל גולש לשלם על השימוש (ויש שאכן משלמים), בדיוק כמו שהמאבד ספרי קודש בעיר שרובה גויים אינו מתיימש.

לסיכום, יש לאסור¹⁵ הורדת תוכנות מהרשת בחינם.

10. ראו באריכות בספר עמק המשפט, זכויות יוצרים פרק ד. ובשו"ת יביע אומר, ח"ז חו"מ סי' ט' לדינא פשט המנהג לאסור הן מדינא דמלכותא והן על פי גזרת והסכמת המחברים.

11. הרב ליאור דימה זאת להיתר של אבדה שנשטפה על ידי זוטו של ים, שו"ת משפטי ארץ, תשע"א עמ' 262.

12. שם.

13. כפי שהתירו להקליט שיר המושמע ברדיו (פד"ר ירושלים כרך ו עמ' פג, בשם הרב עובדיה יוסף).

14. רמ"א, חו"מ סי' רנט סעי' ג.

15. אם מדובר על שירים או סרטים שהמשתמש לא היה קונה אותם, יש יותר מקום להקל, כי ממילא אין הפסד ליוצר (ציץ אליעזר, חלק יח סי' פ), ואז ניתן לצרף את הדעה שהפגיעה בזכויות יוצרים אסורה רק מטעם 'יורד לאומנות חברו' ולא מצד גזל (עמק המשפט, שם עמ' תקצ).

7. ייעוץ לפני דיון בבית דין (הרב אביעד תפוחי)

שאלה | מה הם הדברים שמותר לייעץ לבעל דין לפני הדיון בבית הדין, והאם יש מגבלות הלכתיות בנוגע לייעוץ לו?

תשובה | נאמר במשנה באבות (פ"א, מ"ח) 'אל תעש עצמך כעורכי הדיינים'. יש לדון להלכה בשני עניינים: א. על איזה סוגי טענות דיברה המשנה. ב. האם האיסור חל רק על הדיין או על כל אדם.

א. כתב השו"ע (ח"מ, סי' יז סעי' ט):

ראה הדיין זכות לאחד מהם, ובעל דין מבקש לאמרו ואינו יודע לחבר הדברים, או שראוהו מצטער להציל עצמו בטענות אמת, ומפני החימה והכעס נסתלקה ממנו, או נשתבש מפני הסכלות, הרי זה מותר לסעדו ולהבינו תחלת הדבר, משום פתח פיך לאלם וצריך להתיישב בדבר זה הרבה כדי שלא יהיה כעורכי הדיינים.

אסור להציע לבעל דין **טענות חדשות** שלא חשב אודותם, אבל מותר לסייע לו לסדר את הטענות שהתחיל לטעון בעצמו.

ב. דעת הש"ך¹⁶ שהאיסור לסייע לבעל דין נאמר רק בנוגע לדיין, אך לאדם אחר מותר לסייע לו. אבל האחרונים¹⁷ חלקו עליו, והוכיחו שהאיסור להיות 'כעורכי הדיינים' נאמר גם בנוגע לאדם אחר. וכן הלכה. אך לדין זה יש יוצא מן הכלל. הגמרא¹⁸ אומרת שכלפי קרוב משפחה, יש מצווה לייעץ לו, שנאמר 'ומבשרך אל תתעלם', ולכן מותר לקרובו של בעל הדין לסייע לבעל דין לטעון את טענותיו¹⁹.

לסיכום, מותר לעזור לבעל הדין להביע ולבסס את מה שכבר טען אך לא להציע לו טענות חדשות, אלא אם כן הוא קרוב משפחה.

8. עקירת עץ שגורם נזק לשכן (הרב אריאל בראלי)

שאלה | לשכני יש עץ המשיר הרבה ענפים ופרחים אדומים לחצרי. הדבר גורם הרבה טרחה וגם נזק, כגון כתמים לבגדים התלויים על חבל הכביסה. נראה שאין פיתרון אלא לקצוץ את העץ. האם אפשר לחייב את השכן לעקור אותו?

תשובה | כלל חשוב בהלכות שכנים שעל הניזק להרחיק את עצמו, כי 'זה נוטע בתוך שלו וזה חופר בתוך שלו' (בבא בתרא כה ע"ב). לאור זאת, אי אפשר להכריח את בעל האילן לקוץ את אילנו. המשנה מחדשת שיש מקרים שמותר לניזק לקצוץ את ענפיו של המזיק. גם אז, ישנה זכות לניזק לקצוץ, אך המזיק אינו חייב לדאוג לכך²⁰. וכן נפסק ב'שלחן ערוך'²¹ שאם אילן חברו נוטה לתוך שדהו, מותר לקוצצו עד הגובה שבו יוכל לחרוש ללא הפרעה. וכתבו הפוסקים שכך הדין באילן הנוטה לחצר ומפריע לחדירת אור

16. ש"ך, חו"מ סי' סו ס"ק פב.

17. ב"ח, חו"מ סי' יז; שער משפט שם סי' יז ס"ק ה. וכן הכריע ב'הלכה פסוקה' סי' יז.

18. כתובות פה ע"ב.

19. אדם חשוב יש לו להימנע מזה, שכן אחרים ילמדו ממנו ויסייעו גם למי שאינו קרוב משפחה.

20. בנין ציון, ח"א סי' סא; חלקת יעקב, חו"מ סי' י.

21. שו"ע, חו"מ סי' קנה סעי' כו.

או אוויר, שמותר לקוצצו בגובה שבו לא יפריע לאור או לאוויר לחדור.²² אך אם יוכח שהנזק קבוע ואינו נסבל, אזי הדין ישתנה עד כדי אפשרות לחייב את המזיק לקצוץ את האילן.²³

9. אחריות שכן על עקירת עץ מפריע

שאלה | אני גרה בבניין משותף בקומה שלישית. השכן בקומת הקרקע נטע עצים בחצרו לפני כמה שנים, ואחד העצים מגיע כיום לתוך חלונות ביתי. העצים הם מטרד קבוע, הם חוסמים את חדירת האוויר והאור וכן מביאים יתושים ושאר מעופפים. בעל העצים טוען שהעצים מנעימים לו ומצלים על חצרו, ואף על פי כן הוא מוכן להרשות לי לגזום את העץ על חשבוני. שאלתי היא מי אמור לממן הוצאה זו?

תשובה | אם יש אילן המזיק את השכן, מותר לניזק לקצוץ את האילן, אך ההוצאות עליו, היות ועל הניזק להרחיק עצמו. וכך נפסק ב'שלחן ערוך' (ח"מ סי' קנה סעי' כו, כח):

מי שהיה אילן חברו נוטה לתוך שדהו, קוצץ... את כל הנוטה עד שיהיה שקול כנגד המצר... ראובן יש לו תאנה והנוף (פי' חלק האילן שעל הארץ היינו נופו של אילן) נוטה על עלייתו של לוי ומעכבו מלהטיח גגו, יכול לוי לקוץ הנוף המעכבו. יש לציין שאם מדובר בעץ פרי, יש למעט בקציצה עד כמה שאפשר, ועדיף לעשותה על ידי גוי, היות ויש בזה חשש איסור וחשש סכנה.²⁴

10. פיצוי על התנהלות חברת תקשורת וזמן המתנה

שאלה | אני רוצה לתבוע פיצוי ממוני על זמן המתנה ארוך לנציג שירות, זמן המתנה ארוך לטכנאי, יחס בלתי הולם וחוסר מקצועיות. לא נגרם לי נזק ממוני אלא עצבנות ועגמת נפש. האם מותר לי לתבוע פיצוי במקרה כזה?

תשובה | ההלכה מחייבת עובד לעבוד בהגינות, ולהשתדל לעשות את המיטב עבור מעסיקו.²⁵ גם העוסקים במקח וממכר ראוי שינהגו כראוי מול לקוחותיהם.²⁶ לגבי שאלתך האם ניתן לדרוש פיצוי על יחס לא נעים, הרי נראה שמבחינת דיני נזיקין או דיני מקח וממכר, אין מקור לחייב בתשלום על דברים אלו, שאינם נזק של ממש.²⁷ מובן

22. פתחי חושן, נזיקין פרק יג הערה צא.

23. שו"ת הרשב"א, ח"ז סי' תקי; אילן המזיק את הבית מותר לקוצו על פי סוגיית הגמרא, בבא בתרא כו ע"א: 'זיל קוץ' וכן 'למחר אייתי ליה מקורייהו'. ואם מאפיל על ביתו יכול לחייבו לקצוץ, ע"י פתחי תשובה, חו"מ סי' קנד ס"ק יא.

24. ראה פתחי תשובה, חו"מ סי' קנד ס"ק יא; ושו"ת חלקת יעקב, חו"מ סי' י.

25. ראה שו"ע, חו"מ סי' שלז סעי' כ וע"י בט"ז שם.

26. ראה באריכות בשו"ת משפטי עוזיאל, חו"מ סי' מב.

27. כאמור, אין בהלכה פיצוי על עוגמת נפש כשלעצמה. אך מצאנו חיוב על בושת וכד' (עי' שו"ע, חו"מ סי' תכ סעי' לח). כמו"כ נכתב בספר חסידים, סי' תקצח, שכאשר בא לפצות את הנגזל, כדי לצאת ידי

שאם נגרם נזק כגון הפסד כספי מכוח העיכוב או זמן עבודה הארוך וכדומה, יש מקום לדון על פיצוי מדין חיוב לצאת ידי שמים. במקום שבו הציבור מתאגד ומתקן תקנות לטובת הקונים, וקונס את המתרשלים בטיפול בהם, יש לכך תוקף גם על פי ההלכה. על כן אם היה חוק המחייב פיצוי, היה מקום לחייב על כך.²⁸

11. הסעה פרטית

שאלה | אני נוסע ברכבי למקום לימודי בכולל, ולוקח איתי ברכב אברכים שמשלמים תשלום חודשי קבוע, אפילו אם אינם באים. א. כאשר הם אינם באים ואני לוקח מישהו אחר בתשלום, האם עליי להחזיר להם את דמי הנסיעה? ב. האם הם יכולים לשלוח מישהו אחר במקומם בעל כורחי ולגבות ממנו כסף, והאם מותר להם לגבות כסף רב יותר ממה שהם משלמים לי?

תשובה | א. בשכירות נהג רכב יש שני חלקים: שכירות הרכב ושכירות הנהג. ראשית נבחן מה דין כל אחד מהם בנפרד, ואז נבחן מה הדין כששניהם מצטרפים יחדיו.²⁹ לגבי שכירות בית, רמ"א³⁰ מכריע שאם המשכיר השכיר לאחר את הבית בזמן שהשוכר לא היה בו, עליו לנכות את הכסף מדמי השכירות. סמ"ע³¹ מחלק שאם השוכר הקדים לשלם לו מראש, אינו מנכה לו, ויש שחלקו עלי³². יש לציין שבבית יש סברה מיוחדת להתיר למשכיר להשכירו לאחר, שכן הבית מתקלקל בלא דיוורין. במקרה של מיטלטלין, לא ברור שלמשכיר יש היתר כלל להשכיר לאחרים. לגבי שכירות פועל - מי ששכר פועל לזמן, ובזמן הפנוי שלו הפועל עבד עבור מישהו אחר, במקרים שהדבר מותר, השכר של הפועל, ויש לנכות הוצאות שנדרשו לכך ממה ששילם המעסיק הראשון ולהשיב לו.³³ נמצא שיש הבדל בין שכירות פועל - שהשכר לפועל, לבין שכירות בית - שהשכר לשוכר, אלא אם כן הקדים שכרו. שכירות נהג ושכירות רכב יחדיו - יש לבחון האם להפריד בין שכירות הפועל לשכירות הרכב, והפוסקים נחלקו בכך לעניין השוכר עגלון עם סוס. לדעת 'תרומת הדשן'³⁴ המובאת ברמ"א³⁵, יש להעריך בנפרד את שני החלקים. לדעת 'מחנה אפרים'³⁶ ו'קצות החושן'³⁷ שכירות הפועל - הנהג - היא העיקרית, והחפץ - הרכב - נמשך אחריה, ומחילים את דין שכירות פועל גם על הרכב.

שמים צריך גם לפצות אותו על הצער שנגרם לו. דומה לכך מצאנו שבמסגרת פשרה, כאשר יש דין ודברים בין שני צדדים, אפשר לחייב גם על עוגמת נפש (עי' הרב יועזר אריאל, תחומין יד, עמ' 152; הרב שלמה חיים שאנן, שורת הדין ו, עמ' קעד).

28. להרחבה בשאלת תוקפם של חוקי המדינה ראה: <http://www.dintora.org/files/Emda03LowInIsrael.pdf>

29. מובן שבמקרה שיש חוזה, ובחווה יש סעיפים הדנים במקרים כאלה, החוזה הוא הקובע.

30. רמ"א, חו"מ סי' שטז סעי' א.

31. סמ"ע, לשו"ע שם ס"ק ג; ועיין פתחי תשובה, לשו"ע שם ס"ק ב.

32. קצות החושן, ס"ק ב; ונתיבות המשפט, ס"ק ב.

33. ראה פתחי חושן, שכירות פרק ז סעי' יג ובהערה.

34. שו"ת תרומת הדשן, ח"א סי' שיח.

35. שו"ע, חו"מ סי' רכז סעי' לג.

36. מחנה אפרים, הל' גזילה סי' יא.

בשו"ת 'אגרות משה'³⁸ נכתב בנוגע למקרה של רכב שכור, שהעלו נוסע אחר בתשלום במקום נוסעים שכבר שילמו וירדו. הוא מסתפק למי שייכים דמי השכירות, ומכריע לפשר ולחלק בין המשכיר לשוכר. אמנם במקרה שבו הוא עוסק, היה מדובר ברכב שכור שלא היה נהג מטעם החברה ברכב. במקרה דנן מדובר ברכב שיש בו גם נהג שעובד. למעשה, נראה להוסיף את המחלוקת בנושא זה בתור שיקול לפשר ולחלק את התשלום, ויש מקום להפחית חלק נוסף מחלקו של השוכר עקב המחלוקת הזו, ולתת רק שלישי לשוכר. אמנם היות והדבר שנוי במחלוקת, אין חובה לפצות את השוכר, שכן 'המוציא מחברו עליו הראיה'.

ב. במקרה שהשוכר רוצה להשכיר את החפץ השכור, הכלל הוא שאין השוכר רשאי להשכיר מיטלטלין,³⁹ ובפרט שכאן גם יש שכירות פועל. על כן לכאורה נראה שאין מקום לכך כלל. אמנם בדבר שעומד לשכירות ודרך להסיע בו כל מי שמוכן לנסוע, כותב הרשב"א⁴⁰ שהשוכר רשאי להשכיר. לפי זה, אם אין טענה מיוחדת כנגד הנוסע החדש, נראה שמצד השימוש ברכב היו הנוסעים רשאים להשכיר לאחרים במקומם. אמנם לגבי הנהג, בוודאי שהנוסעים אינם יכולים להשכירו לאחר, וכפי שכבר ציינו, יש שיגדירו את הרכב כחלק משכירות הפועל. לאחר כתיבת התשובה התייעצנו עם אחד מגדולי הדיינים, והוא השיב שלדעתו הרווח הולך לאברכים השוכרים, וכן הם יכולים להעמיד נוסע אחר במקומם. ואיננו יודעים להלום את דבריו עם המקורות דלעיל.

12. שבועת שכיר בימינו

אישה שכרה שתי עוזרות בית ושילמה להן את שכרן מידי שבוע במזומן. שבוע אחד לא היה לה כסף מזומן, והיא סיכמה איתן שתשלם בשבוע הבא עבור פעמיים. בשבוע שלאחר מכן זוכרת בעלת הבית היטב שהיא הוציאה כסף מארנקה ושילמה אותו לעוזרות הבית כפי שסוכם, ולא השתמשה בו לדברים אחרים. שתי העוזרות טוענות שהחוב לא נמחק מהפנקס שבו הן רושמות את החובות, ולכן היא חייבת את הסכום, ולא שילמה להן. כאמור בעלת הבית טוענת ששילמה את החוב. היא מבהירה גם שאינה סומכת על דבריהן, מכיוון שבזמן העסקתן היו חפצים שנשברו תוך כדי הניקיון, אך הן לא דיווחו על כך והעלימו ממנה זאת. היא גם חושבת שהן לא נמצאות בכל שעות העבודה שהן סיכמו איתה עליהן. אין עדים על שכירות העוזרות, אבל דבר שכירתן ידוע ומוכר. בהנחה ששני הצדדים אינם מוכנים להגיע לפשרה:

א. האם נוהגים כיום דין שבועת שכיר, שנשבע ונוטל שכרו? האם הדין של שבועת שכיר שונה בין שכיר גבר לשכירה אישה?

37. קצות החושן, סי' שלג ס"ק ב.

38. שו"ת אגרות משה, חו"מ חלק א סי' עד.

39. שו"ע, חו"מ סי' שז סעי' ד.

40. שו"ת הרשב"א, ח"א סי' אלף קמה.

ב. נדמה לי שכיום לא מקובל להשביע, מפאת חלישות הדורות⁴¹ - ואם כן, האם הדין עדיין תקף גם ללא השבועה, ויכול השכיר ליטול שכרו מבעל הבית?
 ג. האם עצם העובדה שמבחינת בעלת הבית יש ריעותא באמון בינה לבין העוזרות - מלמדת על כך שאינן דוברות אמת (מעין 'שכיר חשוד')?
 ד. מהו הפיתרון המוצע למחלוקות מסוג זה כשהצדדים מתבצרים בעמדתם? (כדאי לקחת בחשבון את הסיכון של הפסקת העסקתן של העוזרות אם אמנם תידרש בעלת הבית לשלם את הסכום שהן דורשות).

ה. האם חל איסור 'בל תלין' בעצם דחיית התשלום לשבוע הבא, אף שהתשלום נדחה בהסכמת העוזרות, או שמא הסכמתן מועילה לבטל את האיסור? במקרה שמדובר בשכיר קטן - (כדוגמת שמרטפית):

א. האם דיני 'שבועת שכיר' חלים גם על שכיר קטן? (שהרי לכאורה אין פה את הסברה של 'כדי חייו', אך אולי יש את סברת הגמרא ש'בעל הבית טרוד בפועליו', על אף שמדובר בפועל אחד, ואולי סברא זו לא שייכת כלל כיום?) דעת הרמב"ם היא ששבועת שכיר היא רק אם שכרו בעדים, ואם כן האם לעניין זה הורי הקטין נחשבים עדים לשכירות זו של ילדם?

ב. האם חל איסור 'בל תלין' אם לא ישלמו לקטן באותו היום אלא ביום למחרת וכדומה?⁴²

תשובה | שאלת חכם חצי תשובה, וכבר ציין השואל למקורות רבים בנושא. ונלך בעקבות הקוצרים, על פי דברים הנהוגים בבתי הדין לממונות.

א. בשבועת שכיר אין הבדל בין שכיר לשכירה.⁴³ אלא שאין היום דיני שבועות וחרמות כלל בבתי הדין. נזכיר שני תנאים לקיומה של שבועת שכיר (אף שאינה נוהגת, יש לה משמעות כדהלן לעניין פשרה): 1. שיש שני עדים כשרים המעידים על השכירות והעבודה.⁴⁴ 2. שהעובד תבע סמוך לזמן התשלום.⁴⁵ אשר על כן יש אפשר מן הדין, וכפשרה הקרובה לדין, במקום שבו יש דין שבועה, על פי שיקול דעת הדיין ולפי הנסיבות ואומדנות מוכיחות.⁴⁶

אין שום משמעות לחשדות לא מבוססים. כדי לפסול אדם בשבועה צריך עדויות כשרות בבית דין.⁴⁷ ישנן שיטות שניתן להביא בחשבון את הרישום של השכיר (או חנווני),⁴⁸ אך במקרה דנן לא נראה שניתן לסמוך על כך, שכן לא הוחזק הפנקס כמהימן.⁴⁹

41. וכפי שביאר באריכות הרב נתן חי בקובץ משפטי ארץ, ח"ב עמ' 459, והובא בספרו של הרב ניר אביב, ביכורי אביב, עמ' 37.

42. כך נוקט לכאורה החפץ חיים בספרו אהבת חסד, ח"א פרק ט סעי' י.

43. בבא קמא טו ע"א: "השווה הכתוב אישה לאיש לכל דינין שבתורה".

44. שו"ע, חו"מ סי' פט סעי' ג.

45. שם.

46. לעקרונות הפשרה במחויבי שבועה, עי' שו"ת דברי מלכיאל, ח"ב סי' קלג; שו"ת ציץ אליעזר, ח"ח סי' ה; אגרות משה, חו"מ ח"א סי' לב (בסוף); שו"ת תרשיש שהם, ח"ב סי' ע"א ע"ב.

47. שו"ע, חו"מ סי' צב סעי' ה.

ב. בשיקול דעת של פשרה הקרובה לדין הבאה במקום שבועה, אין מקום לשיקולים כגון 'כיצד הם יעבדו בהמשך', אלא רק שיקולים הנוגעים לעצם התביעה וצדקתה. יש סוג אחר של פשרה, הבאה מרצונם של הצדדים ובהסכמתם, כדי לפייס ביניהם, ואז ייתכן שזהו שיקול בעל משמעות. ואף על פי כן לענ"ד אין להפריז בחששות כגון אלו, ויש להתמקד בגופו של עניין.⁵⁰

ג. אם העובד מסכים לדחייה, אין איסור 'בל תלין' בדחיית התשלום לו.⁵¹
ד. קטן אינו בר שבועה.⁵²

ה. לגבי 'בל תלין' מכריעים הפוסקים שגם בקטן יש 'בל תלין' כפי שצינת⁵³. ואדרבא לגבי ילדים וילדות שעובדים, יש להקפיד שלא לאחר את שכרם מתוך זלזול בעבודה שלהם.

מכון שלזינגר

13. הוצאת חומר תורשתי מנפטר לשם זיהוי או לשם הזרעה (הרב ד"ר מרדכי הלפרין)
שאלה | האם מותר להוציא מנפטר או נפטרת חומר תורשתי לזיהוי חלל, לקביעת אבהות או לתרומת זרע?

תשובה |

א. נטילת זרע או ביצית מן הנפטרים

אם הייתה הסכמה מפורשת מן הנפטר או הנפטרת בעודם בחיים - מותר ליטול מהם תאי רבייה. בלא הסכמה מפורשת מנפטרת, אסור להוציא מגופה תאי ביצית. מנפטר שאין לו צאצאים, לדעת הג"ר זלמן נחמיה גולדברג שליט"א יש מקום להתיר גם בלי הסכמתו המפורשת.⁵⁴ אך אם כבר יש לנפטר צאצאים, אזי אסור ליטול זרע מגופתו בלא הסכמתו בעודו בחיים.

48. עי' ערוך השולחן, חו"מ סי' צא סעי' ז-ח; שו"ת ברכות שמים, ח"ג סי' כב. ועי' גם בספר משפטיך ליעקב, ח"ב סי' ה אות א, ובספר חבל נחלתו, ח"ג סי' מז.
49. עי' במקורות הנ"ל, ועי' הרב יעקב הכהן יהונתן, אור תורה, (תשסא) מעמ' תרסז ואילך.
50. מקורות לסעיף זה והרחבה במהותה של פשרה הארכנו בנייר עמדה של המכון המצוי באתר 'דין תורה', וגם נדפס בקובץ שערי צדק, חלק י.
51. שו"ע, חו"מ סי' שלט סעי' י.
52. שו"ע, חו"מ סי' צו סעי' ה, ואף שכתב הרמב"ם, הל' שכירות פי"א ה"ו, שהקטן נשבע ונוטל, והסכים עמו המגיד משנה, להלכה אין פוסקים כמותו, וראה בראב"ד על אתר ובכסף משנה ועוד.
53. ראה גם פתחי חושן, הל' שכירות פרק ט סעיף י.
54. ראה תשובת הגר"נ גולדברג, בספר אסיא יג עמ' 211, ובספרי 'רפואה מציאות והלכה' סימן כז, פרק ג.

ב. הוצאת חומר תורשתי מועט לצורכי זיהוי

בדרך כלל כמות החומר הביולוגי הנדרש לזיהוי גנטי (לדוגמא דם, ליחה מחלל הפה או חתיכה זעירה של רקמה - אין כלל צורך להשתמש לשם כך בתאי זרע) היא קטנה מאוד, ולכן אין בנטילתה משום ניוול, ומותר לעשות זאת. במקרים הנדירים שבהם צריך לקחת קצת יותר מכמות מינימאלית, יש לדון בכל מקרה לגופו (ברוב המקרים יש חזקה שהנפטר היה רוצה שהזיהוי ייעשה. כך למשל לצורך היתר עגונות וכדומה).

ג. הוצאת חומר תורשתי מנפטר לקביעת אבהות

משמע מדברי הפוסקים שמותר לקחת מן המת דגימה מרקמות המכילות חומר גנטי, כמצוין בסעיף ב', לשם קביעת אבהות. ראו עוד במאמרי 'דיני יוחסין, יבום וירושה בנולד מזרע קפוא שהופשר לאחר מות אביו'.⁵⁵

14. בדיקת זרע בווריקוצלה (הרב ד"ר מרדכי הלפרין)

שאלה | אני רופא צבאי, ומדי פעם מקבל חיילים עם וריקוצלה. יש המלצה מאורולוג לעשות להם בדיקת זרע, עקב סיכוי לבעיות בפוריות, וכך לקבל החלטה על הטיפול. האם מותר לעשות בדיקות זרע? אם כן, האם יש צורה מותרת או מקום מיוחד שיש לבצע בהם את הבדיקה?

תשובה | א. ראשית יש לשאול האם הבדיקה באמת חשובה מבחינה רפואית. ראה מאמר של ד"ר אלחנן בראון וד"ר דוד ויס, 'השפעת דליות האשך (Varicocele) בגיל הבגרות על פוריות עתידית - בעיה סבוכה ובלתי פתורה'.⁵⁶

ב. לגבי שאלת ההיתר לעשות את הבדיקה, בהנחה שהיא אכן חיונית, ראה מאמרו של הרב דייכובסקי, 'פוריות ותפקוד זוגי - עילה לגט וטיפולים לפני נישואין'.⁵⁷ אך יש לדעת כי חלק מההיתרים שם שנויים במחלוקת. ראה מה שכתבתי בספר הכינוס הבינלאומי לאתיקה רפואה והלכה, 'אי פוריות הגבר וליקויי זיקפה - רקע רפואי והיבטים הלכתיים'.⁵⁸ וכן במאמר 'הקפאת זרע לשם קיום מצוות פרו ורבו'.⁵⁹

55. פורסם ב'אסותא' - קובץ תורני בענייני רפואה (עורך: הרב אליקום דבורקס, ירושלים תשס"ו) עמ' של-שנו. גרסה ראשונה של מאמר זה נדפסה בשם: 'מעמד הלכתי של הנוול מהזרעה מלאכותית לאחר מות אביו לענין יבום, ירושה, יוחסין ואיסורי קרובים', ופורסמה בספר 'דברים שאין להם שיעור', (תשס"ה), עמ' 159-180. גרסה אחרונה של מאמר זה פורסמה בספרי 'רפואה מציאות והלכה' (מכון שלזינגר, ירושלים תשע"ב), ס' כז.

56. ד"ר אלחנן בראון וד"ר דוד ויס, 'השפעת דליות האשך (Varicocele) בגיל הבגרות על פוריות עתידית - בעיה סבוכה ובלתי פתורה'. אסיא סז-סח, עמ' 23-34 (בהוצאת מכון שלזינגר, ירושלים, 2001).

57. הרב דייכובסקי, 'פוריות ותפקוד זוגי - עילה לגט וטיפולים לפני נישואין' - שו"ת, שם עמ' 13-22, בעמ' 13-16.

58. ספר הכינוס הבינלאומי לאתיקה רפואה והלכה, 'אי פוריות הגבר וליקויי זיקפה - רקע רפואי והיבטים הלכתיים', עמ' 131-140, בעמ' 13-136.

59. הרב משה ביתן והרב מרדכי הלפרין, 'הקפאת זרע לשם קיום מצוות פרו ורבו', אסיא נז-נח עמ' 221-216; וראו עוד נשמת אברהם כרך ג', אבן העזר סי' כג' ס"ק א-ב.

ג. יש לזכור כי רוב האנשים עם וריקוצלה הם פוריים (אם כי אחוז הסובלים מווריקוצלה בקרב גברים לא פוריים הוא גדול יותר מאחוז הסובלים מווריקוצלה בין הגברים הפוריים). הערכת הרופאים כיום היא שווריקוצלה גורמת לירידה הדרגתית בפוריות. לכן חשוב להדריך את הגבר הסובל מווריקוצלה להתחתן מוקדם משיקולים רפואיים. לעומת זאת לא תמיד מומלץ לבצע בדיקות לאיתור בעיות פוריות לבחור רווק, שכן אם הבדיקות יראו שיש בעיית פוריות חלקית ייתכן שתהיה חובה למסור מידע זה לבת הזוג המיועדת. מצב כזה יכול לפעמים למנוע או לעכב מאוד את אפשרות הבחור להתחתן בעתיד. אם יפעל לפי ההמלצה למעלה, ויתחתן בהקדם תוך ידיעה שרוב סיכוייו להיות פורה, מצבו המשפחתי יהיה טוב יותר מכל הבחינות. לסיכום, מבחינה רפואית ההמלצה היא שבחור עם וריצוקלה יתחתן בגיל צעיר יותר, גם אם מראש תכניותיו לגבי גיל הנישואין היו שונות (זה די קשה, אך אפשרי). סיכוייו להיות אב תוך זמן קצר הם גבוהים, וברוב המקרים הוא אכן הופך לאב בלי עיכובים. אבל אם לזוג שהבעל סובל מווריקוצלה יש קשיים בכניסה להיריון, מומלץ אז לבצע את הבדיקות הנחוצות ואת הטיפול המתאים. מכאן ניתן להסיק כי ההמלצה הגורפת לבצע בדיקת זרע אצל נערים עם וריקוצלה, אינה תמיד באמת לטובת הנער. הצעה כזו, הבאה רק מסיבות מדיקן-ליגליות של הרופא, איננה מוסרית, ולדעתי גם אינה נכונה מן הבחינה המשפטית.

15. סירוס כלב עם אשכים טמירים (הרב מאיר אורליאן)

שאלה | מה הדין בנוגע לסירוס כלב עם אשכים טמירים (שיש סיכון גבוה להתפתחות סרטן אצלו). כנראה אחד האשכים בתעלה ואחד עדיין בבטן. מדובר בכלב מעל גיל שנה, והרופא טוען שאין סיכוי שהאשכים ירדו. כמוכן, הרופא גם טוען שיש סיכון בהשאת אשכים טמירים במקומם. האם יש דרך להתיר סירוס במקרה כזה?

תשובה | אסור מן התורה לסרס זכר בהמה, ונפסק ב'שלחן ערוך'⁶⁰ שגם אסור מדרבנן לעשות זאת על ידי נכרי, משום אמירה לנכרי. אולם בעניין אשך טמיר, נכתב בשו"ת 'אגרות משה' (אה"ע ח"א סי' יב): 'אינו מוליד בלא יכולה לבוא למקומה, והוא כבשר בעלמא ואין בזה משום איסור סירוס'. וכעין זה נכתב ב'נשמת אברהם'⁶¹ בשם הגרש"ז אויערבאך. יש לדעת שגם המבנה של אשך טמיר בבטן איננו תקין, ולעתים ניתן לאבחנו אפילו באמצעות אולטרה-סאונד ללא נטילת ביופסיה. יש לדון גם בדברי ה'חזון איש' (אה"ע סי' יב ס"ק ז) בעניין ניתוח פרוסטטה, שכתב כך לגבי שבילי הזרע שנכנסים בעומק הגוף:

משמע דבמקום שהשבילין בפנים אינם בכלל פצוע דכא ואינו נפסל אלא אם נפצע ונדך בגיד וביצים וחוטין שבהם... למה שכתבתי אין בזה איסור סירוס דאורייתא רק דרבנן כמו שתיית כוס עיקרין.

60. שו"ע, אה"ע סי' ה סי"א, סי"ד.

61. נשמת אברהם, אה"ע סי' ה סי"ז, (ז)ב1.

ויש לעיין לדבריו, האם הוא הדין באשך טמיר שנמצא בעומק הגוף, בבטן, ולא בכיס. מצד אחד הוא כביצה - שבדרך כלל מקומה בחוץ - אך מצד שני הוא בפנים. ולכן את האשך הטמיר שבתוך הבטן מותר אף לרופא יהודי לכוות, על סמך דברי ה'אגרות משה', כיוון שאינו מתפקד כלל כאשך והוא כבשר בעלמא. אולם, לגבי האשך שנמצא בתעלה, יש להסתפק. תלוי כמה ירד, והאם יוכל לתפקד ולהתפתח כאשך תקין. ולכן, למעשה, לכאורה אין להתיר את הניתוח של האשך שבתעלה על ידי ישראל, שהוא ספק דאורייתא, אלא על ידי נכרי, שהוא ספק אמירה דרבנן. ועוד, כיוון שיש בזה חשש חולי לבהמה, עיין ב'שמירת שבת כהלכתה'⁶² שיש להתיר אמירה לנכרי כשהבמה חולה או בצער.

16. קוביות בשיניים (הרב אשר שקאני)

שאלה | האם קוביות בשיניים 'גשר' הופכות להיות בשריות באכילת מאכלי בשר חמים? ואם לא מדוע?

תשובה | א. קוביות הגשר הנמצאות בשיניים אינן נעשות בשריות על ידי אכילת בשר. ב. אך צריך להיזהר לנקותן היטב בין אכילת הגבינה לאכילת הבשר, מחשש להימצאות בשר בין הקוביות לבין השיניים.

א. האוכל שמגיע לתוך הפה ונוגע בקוביות הגשר הוא אוכל מכלי שני שאין היד סולדת בו, ואם כן מדינא אין צריך שום הכשרה לקוביות הגשר. שכן אפילו אם איזה פעמים אכל אוכל ושתה משקה מכלי שני שהיד סולדת בו, מכל מקום אנו הולכים אחר רוב תשמישו, ועל פי הרוב - אין היד סולדת בו. ועוד, שאפילו לדברי המחמירים בחמץ בפסח אפילו בכלי שני, בעירו מכלי שני מודים שאין צריך הכשר כלל. וכן כתב הגאון מהר"י טייב ב'ערך השלחן'.⁶³ הנותן מתוך כלי שני לתוך פיו, אינו עדיף מעירו מכלי שני, שאינו אוסר כלל. ועוד יש לצרף לזה מה שכתב ה'חמודי דניאל',⁶⁴ דבלא שהה האיסור כלל - אינו בולע, וכדמוכח מדין 'ניער וכיסה', או שקדם וסילק האיסור. וכן נכתב בשו"ת הרדב"ז.⁶⁵ אם כן, בשיעור שעובר המאכל והמשקה בתוך הפה, אינו בולע כלל. וכמו כן נכתב בשו"ת 'צור יעקב',⁶⁶ שעיקר הטעם להקל בשינים תותבות, הוא מפני שהמאכל והמשקה באים לפה מכלי שני, ואף על פי שיש לפעמים ששותים מכלי ראשון, כבר ידוע שאין הולכים בכלי אלא אחר רוב תשמישו. ואפילו אם יאכל דבר גוש מכלי שני, שמהרש"ל⁶⁷ דן אותו ככלי ראשון, כבר כתב ה'חתם סופר' שיש לו קבלה מרבתי להקל, דלא הוי ככלי ראשון. ואם כן אינו פולט מהשיניים. וכן נכתב בשו"ת 'אור לציון',⁶⁸ שנהגו

62. שמירת שבת כהלכתה, סי' כז סעי' נח והערה קפט.

63. ערך השלחן, סי' תנא ס"ק ה.

64. חמודי דניאל, הל' תערובות סי' א ולד.

65. שו"ת הרדב"ז, ח"א סי' רכג.

66. שו"ת צור יעקב, סי' קפח.

67. ים של שלמה, פ"ח סי' עא.

68. אור לציון, ח"ב פרק ל, תשובה טז.

המורים בבני ספרד להורות להקל בדין גוש ככלי שני, בדיני איסור והיתר ובדיני שבת. ועיין עוד בספר 'ארחות חיים',⁶⁹ והובא שם בשם ה'שדי חמד'⁷⁰ ששן תותבת העשויה מכסף או עצם, ובכל הימים אוכלים בה חמץ, אין לחוש שנבלע בה חמץ על ידי דחיקת השן בלעיסתו, להצריכה בהגעלה כדי להכשירה לפסח. וכן נכתב בספר 'בית האוצר'.⁷¹ וכן נכתב בדומה לנדון דידן בשו"ת 'שאלת שלום':⁷²

...כי לדעתי אין כל חשש בהשיניים הזרים אשר רבים יעמדו להם בפיהם ויאכלו בהם מאכלי בשר ומאכלי חלב. כי מלבד שאין ידוע אם לא המה של זכוכית... [ואינן בולעות], אך אף אם המה של עצם, בוודאי הם ממין עצם קשה, וגם שועים המה וי"ל דלא בלעי, כמו כלי זכוכית. וגם המאכלים שיאכלו המה עפ"י הרוב מכלי שני, ואינם חמים כ"כ שיהא היד סולדת בהם ובודאי דלא בלעי... ואם לא כן יקשה איך אוכלים בשיניים העצמיים מאכלי בשר וחלב, ולא ניתנה תורה למלאכי השרת...

וכן נכתב בשו"ת מהרש"ם.⁷³ ונכון שהגשר הנמצא על השיניים נעשה ממין הבולע, אך עדיין יש להקל מהסיבות האחרות שכתבנו. ב. כיו"ב כתב המהרש"ל ב"ם של שלמה⁷⁴ ומרן החיד"א⁷⁵ ו'זבחי צדק',⁷⁶ והובאו דבריהם בשו"ת 'יחווה דעת'.⁷⁷

17. סירוס כירורגי הפיך של בעלי חיים (הרב דוד אייגנר)

שאלה | אחת האפשרויות למניעת התרבות של בעלי חיים משוטטים היא קשירת צינורות הזרע של הזכרים⁷⁸ או החצוצרות של הנקבות. עד לפני מספר שנים, פעולה זו הייתה בלתי הפיכה ומשמעותה הייתה סירוס מלא של בעל החיים, אולם לפי מידע

69. ארחות חיים (כהנא, ח"ב), סי' תנא ס"ק יז.

70. שדי חמד, חמץ ומצה סימן ד אות כד.

71. ס' בית האוצר, חמץ ומצה סימן ד אות כד.

72. שו"ת שאילת שלום (טויבש), מה"ת סי' קצה.

73. שו"ת מהרש"ם, ח"א סי' קצז; וע"ע בשו"ת יביע אומר, ח"ג או"ח סי' כד אות ז.

74. ים של שלמה, חולין פ"ח סי' ו.

75. שיורי ברכה, סי' פט אות ג, כג.

76. זבחי צדק, ח"ב סי' קה ס"ק כז-כח.

77. שו"ת יחווה דעת, ח"א סי' ת.

78. על ידי ניתוק הצינורות המובילים זרע מהאשכים אל השופכה.

שקיבלנו לאחרונה מוטרנירים, ניתן לחדש מערכות אלו באמצעות ניתוח. יש לשאול האם פעולה זו מותרת.⁷⁹

תשובה | איסור הסירוס נאמר בתורה (ויקרא כב, כד): 'ומעוך וכתות ונתוק וכרות... לא תעשו'. וכן נאמר 'לא יבוא פצוע דכא וכרות שפכה בקהל ה'". מפסוקים אלו למדו חז"ל שאין לעשות באברי ההולדה הן של בני אדם והן של בעלי החיים פעולה שגורמת להם לאבד את יכולת ההולדה לצמיתות. איסור זה הוא גם אם לא ניתן לראות את הפגיעה עצמה.⁸⁰ וכך נפסק ב'שלחן ערוך' (אה"ע סי' ה סע' יא.) 'איסור להפסיד אברי הזרע, בין באדם בין בבהמה חיה ועוף...'. איסור זה הוא גם בצינורות הזרע, כפי שמובא ב'שלחן ערוך' בהמשך:

ובא אחר וכת חוטי ביצים, או שבא אחד ומעך את הגיד, ובא אחר ונתקו, ובא אחר וכתו, כלם לוקים ואע"פ שלא סירס אחרון אלא מסורס (שהרי כבר היה מסורס), בין באדם בין בבהמה, חיה ועוף.

אם כן, גם קשירה של צינורות הזרע, שגורמת לסירוס בעל החיים, אסורה. ובפשטות נראה שעל אף שניתן לתקן את הדבר, מכל מקום יהיה אסור לקשור את צינורות הזרע. זאת כיוון שהתיקון דורש התערבות נוספת, ואינו תיקון שיבוא ממילא (כפי שמתרחש בעיקור הורמונלי), ולכן בסיום הניתוח לקשירת הצינורות, בעל החיים מסורס לכל דבר. ואכן נראה שרוב הפוסקים נוטים לאסור, כפי שכתב ב'אגרות משה' (אה"ע ח"ד סי' יז)⁸¹: מכיוון שאי אפשר להתרפא אלא על ידי ניתוח לתוך הגוף... ברור שהוא איסור גמור ואסור אף באישה.

אמנם יש מן הפוסקים שכתבו שאם הסירוס אינו קבוע וניתן להתרפא ממנו, אין זה גדר של הסירוס האסור, וכתבו כן גם בנוגע לסירוס שנעשה על ידי אדם.⁸² למעשה הורה לנו הגר"י אריאל שליט"א שמכיוון שלפוסקים רבים איסור הסירוס בנקבות הוא מדרבנן, ניתן להקל ולהתיר קשירת חצוצרות הנקבה. אך בזכרים אין להתיר פעולה זו, מכיוון שאיסור הסירוס הוא מן התורה, ופוסקים רבים אסרו כל פעולה שפוגעת באברי הזרע, וכן מכיוון שתיקון הסירוס אינו בא מאליו אלא על ידי ניתוח.

18. סירוס פלפלים (הרב דוד אייגנר)

שאלה | צמח הפלפל הוא צמח דו מיני, דהיינו באותו פרח יש גם את החלק הנקבי - עמוד העלי וצלוקת, וגם את החלק הזכרי - אבקנים. ישנם חקלאים שמעוניינים לקבל יבול איכותי ולכן מורידים מהפרח את החלקים הזכריים וכן את עלי הכותרת של הפרח, ומאבקים אותו באבקה שהם מעוניינים בה, ולא באבקה של הפרח עצמו. הגדרתה

79. שאלה זו היא עקרונית בנוגע לעצם הפעולה, ופשוט הוא שאם אדם בא למנוע את יכולת ההולדה מבעל החיים שלו, עדיף לכתחילה לעשות פעולות הורמונאליות, שאינן פוגעות באברי ההולדה כלל.

80. קידושין כה ע"ב.

81. וכ"כ גם שו"ת שבט הלוי, ח"ג סי' קפד, שאם החזרה של אברי ההולדה תהיה רק על ידי ניתוח, הדבר נחשב כסירוס גמור, וכ"כ גם שו"ת ויען דוד, אה"ע ח"ה סי' י.

82. נצר מטעי, סי' לח; שו"ת דבר יהושע, ח"ג סי' ז.

המקצועית של פעולה זו היא 'סירוס פלפלים'. נשאלת השאלה האם מותר לעשות פעולה זו בשמיטה. יש לדון בכמה שאלות: א. האם מותר לעשות האבקה בשמיטה? ב. האם פעולת סירוס זו מוגדרת פעולה שעומדת בפני עצמה או שמא היא חלק מפעולת ההאבקה? ג. מה הדין בעשיית מלאכה זו כשהשטח נמכר בהיתר המכירה?

תשובה | מובא בירושלמי (שביעית פ"ד ה"ד) 'אין מרכיבין דקלים מפני שהיא עבודה' וביאר הרש"ס (לירושלמי שם) שמדובר בהאבקת הדקלים.⁸³ האבקה זו נחוצה על מנת ליצור פרי. מלאכה זו אסורה מדרבנן בשמיטה, משום שהיא איננה נחוצה לקיום העץ עצמו, והיא אסורה מדין 'אברויי'.⁸⁴ לכן עקרונית אין לבצע האבקה בשמיטה. אם כן נשאלת השאלה איך מוגדרת פעולת הסירוס, האם היא חלק מפעולת ההאבקה או שמא היא פעולה בפני עצמה?

יש להדגיש כי הסירוס כשלעצמו מזיק לפרח, שהרי בסיומו הצמח אינו יכול להפרות את עצמו. אלא שהוא הכנה לפעולה שתגרום ישירות ליצירת פירות טובים יותר בשית. ייתכן שהיה מקום להשוות עשיית פעולה זו לדין 'זומר וצריך לעצים', שחייב משום נוטע וזורע, מכיוון שפעולה זו בהכרח תגרום לתוספת צימוח בעץ. אלא שיש לחלק ולומר שכשאדם זומר, אזי אין צורך במלאכה נוספת כדי לקבל את התוצאה הרצויה, אלא היא תגיע מאליה. אולם בנדון דידן עדיין נחוצה פעולה נוספת, חיצונית, כדי שהתוצאה הרצויה תגיע.

נראה לומר שבשמיטה, הגדרת פעולה בתור פעולה מותרת או אסורה היא לפי מטרתה, כפי שמצאנו ברמב"ם:⁸⁵ 'החורש והחופר לצורך הקרקע'. כלומר האיסור בחפירה וחרישה הוא רק כשהן נעשות לשם תיקון הקרקע, אך אם אינן נעשות לצורך הקרקע אלא לצורך מטרה אחרת, מותר לעשותן בשמיטה.⁸⁶ ובהמשך דבריו,⁸⁷ לאחר שמנה את כל המלאכות האסורות מדרבנן, כתב: 'וכן שאר כל עבודות האילן'. מובן שכל מלאכה לצורך האילן אסורה. לכן במקרה זה, מכיוון שהמטרה בפעולת סירוס זו היא ביצוע האבקה, האסורה בשמיטה, אין לעשות פעולה זו.⁸⁸ אולם אם השטח נמכר בהיתר

83. הדקל הוא צמח דו ביתי, דהיינו ישנם עצים זכריים ועצים נקביים, וכדי לקבל יבול נאות יש לקחת את האבקה מהעצים הזכריים ולהאביק בהם את העצים הנקביים.

84. לכן, למקלים כשיטת החזו"א לגבי דיני 'אוקמי פירא', אם ללא האבקה זו לא יהיה יבול מסחרי במטע, מותרות פעולות האבקה שונות, עפ"י סדר עדיפויות מוגדר, ראה שבת הארץ, עמ' 210, ומדריך שמיטה לחקלאי (תשע"ה), עמ' 52 ועמ' 57-58.

85. רמב"ם, הל' שטו"י פ"א ה"ד.

86. ראה בהרחבה מאמרו של הרב יואל פרידמן, 'מלאכות שאינן חקלאיות בשמיטה', התורה והארץ ו, עמ' 143-148.

87. שם, סוף הלכה ה.

88. הערת עורך, י"פ: אמנם נכון שמלאכות שאינן חקלאיות מותרות בשמיטה גם בלא להזדקק להיתר של 'אינו מתכוון', והמטרה היא חלק אינטגרלי מהגדרת המלאכה, אך רק מן ההיבט של ההיתר, שעשיית פעולה כזו שאינה 'עבודה שבשדה ושכרם' - מותרת. אך אין זאת אומרת שיש לאסור פעולה בגלל תכליתה, אף שהפעולה כשלעצמה אינה אסורה. והראיה שנחלקו הגרצ"פ פראנק, הר צבי, זרעים ב, סי' לב-לג, וחזו"א, שביעית סי' כה ס"ק לה, ד"ה החורש, לגבי זריעה וחרישה בגרמא. הגרצ"פ סבר שאם אלו המלאכות נעשו בגרמא, אינן אסורות מדאורייתא. ומכאן שהמעשה הוא הקובע ולא

המכירה, מותר לעשות פעולת סירוס בפלפלים שבשטח זה. שהרי לאחר ששטח נמכר בהיתר המכירה מותר לעשות בו מלאכות האסורות מדרבנן על ידי יהודי, וגם האבקה נכללת בהיתר זה.

19. פיקוח ומניעת קטיף פירות שמיטה (הרב אברהם סוחובולסקי)

שאלה | בבית ספר נשתלו ירקות קודם השמיטה וגדלו בשמיטה, והינם קדושים בקדושת שביעית. צוות ההוראה מעוניין לפקח על הקטיף, שכל תלמיד יקטוף רק ירק אחד ולא יותר, כדי שיזכו כל התלמידים ליהנות מהקטיף ומאכילת הירקות. נשאלת השאלה האם מותר לפקח על הקטיף, ולהרשות נטילת כמות קטנה בלבד או למנוע מאנשים מסוימים ליטול מן הפירות.

תשובה | פירות הגדלים בשנת השמיטה הינם הפקר לכל ישראל, ואסור שתהיה שום זיקה של בעלי הקרקע לפירות שגדלו, שנאמר (שמות כג, יא): 'והשביעית תשמטנה ונטשתה'. והתבאר במכילתא⁸⁹ שמצווה זו כוללת גם שאסור לבעל השדה לאסוף את כל הפירות ולמנוע מן אחרים לאסוף הפירות, אף שבדעתו להפקיר כל הפירות לבסוף או לחלקם לעניים. וכן פסק הרמב"ם⁹⁰ על פי המכילתא. איסור זה אינו רק על בעלי השדות, המצווים בהפקר פירות השמיטה שבשדותיהם ובמטעיהם, אלא גם על אחרים, שאינם בעלי השדות. גם הם אסורים במניעת הנטילה של פירות שביעית מן השדות, ועוברים על 'איסור שמור'. זאת משום שיסוד מצוות 'תשמטנה ונטשתה' הינה שאסור לכל אדם לבטא בעלות על פירות שמיטה, שניתנו רק לצורך אכילה ושימוש המותר. יסוד זה נלמד מהסבר ה'תוספות'⁹¹ למשנה (שקלים פ"ד מ"א): 'שומרי ספיחין בשביעית נוטלין שכרן מתרומת הלשכה'. לקראת מצוות הנפת העומר היה בית הדין מעמיד שומרים בשדות השעורה, ושכרם היה מתרומת הלשכה. נשאלת השאלה: והרי אין לשמור על גידולי הפקרה?! וביארו 'תוספות' שבשמירתם על השדות אכן לא מנעו מליטול מן ההפקרה, רק הודיעו לציבור ששדות אלו מיועדים לצורך קיום המצווה של הנפת העומר, והציבור פורשים מאליהם. כנגד האיסור לבטא בעלות על פירות שביעית, יש גם מגבלה על הציבור, שלא ייכנסו וייטלו ללא רשות בעלי השדות. גרסת המשנה (עדיות פ"ה מ"א): דעת בית הלל 'פירות שביעית אין אוכלים אלא בטובה'. והראב"ד מבאר הטעם:⁹² שאף

התוצאה, שאם לא כן בוודאי אין להתיר מדין גרמא. ואף החזו"א לא התיר, כי סבר שאין זה גרמא וזו דרך המלאכה. וע"ע במש"כ מו"ר הגר"י אריאל, באהלה של תורה ג, סי' ה. ולפי"ז ייתכן שהסירוס כשלעצמו אינו אסור ואסורה רק ההאבקה.

89. שמות, פר' כ אות ריד.

90. רמב"ם הל' שמטו"י פ"ד הל' כד. 'מצות עשה להשמיט כל מה שתוציא הארץ בשביעית שנאמר והשביעית תשמטנה ונטשתה, וכל הנועל כרמו או סג שדהו בשביעית ביטל מצות עשה, וכן אם אסף כל פירותיו לתוך ביתו, אלא יפקיר הכל ויד הכל שוין בכ"מ שנאמר ואכלו אביוני עמך'.

91. מנחות פד ע"א, ד"ה שומרי ספיחין בשביעית: 'שומרי ספיחים דהכא לא היו מונעים בני אדם מליקח אבל היו מודיעין להן והם פורשין מאליהן'.

92. 'ונראה לי טעמייהו דבית הלל משום דגזרי שביעית אטו שאר שני שבוע כדי שלא יהא אדם רגיל לכנס בשדה חברו ובגנתו ובפרדסו שלא מדעתו אבל מן התורה ודאי מותר דכתיב ובשנה השביעית תשמטנה...!'

שבעלי השדות חייבים להפקיר שדותיהם, ומן התורה הפירות מותרים לכל, מכל מקום גזרו חכמים שאין לציבור להיכנס ליטול את פירות השמיטה בלא קבלת רשות מבעלי השדות, כדי שלא יתרגלו אף בשאר השנים להיכנס ללא רשות. ודברי הראב"ד הובאו ב'שבת הארץ' (פ"ו הל' טו), והוסיף עליהם:

ונראה פשוט שבעל הבית מחוייב הוא לתן רשות, ואסור לו למנוע שום אדם שבעולם מלאכול את פירותיו בשביעית. ונראין הדברים שלדעה זו אם עבר בעל הבית ולא נתן רשות, אף על פי שעבד איסורא בזה, ועובר משום מצות עשה של השמטת הפירות מכל מקום אסור לעבור על דעתו ולאכול הפירות בלא רשותו. **לאור זאת נראה** שצוות ההוראה אינו יכול למנוע מן התלמידים ליטול מהירקות שגדלו בשמיטה בחצר בית הספר, והינם הפקר. אך יכולים אנשי הצוות לומר לתלמידים שהם מעוניינים שכל אחד מן התלמידים ייטול מעט, כדי שכל התלמידים יזכו ליהנות מן ירקות הקדושים בקדושת שביעית. ובטוחים אנו שהתלמידים יבינו זאת ויפרשו מאליהם. כמו כן, אף שהירקות מותרים לכל, מן הראוי שהתלמידים לא ייטלו מהם ללא רשות, כדי שלא יתרגלו ליטול אף בשאר שנים ללא רשות.

20. גודל של בית לעניין שביעית (הרב יואל פרידמן)

שאלה | בגן ילדים רוצים לעשות ניסויים של גידול במצע מנותק. על הקרקע פורשים יריעה של פלסטיק ומניחים כעין גיגיות בגודל של מטר על מטר, ובכל גיגית רוצים לבנות מתקן שיחזיק מעליו כיסוי עשוי מרשת (יותר מ- 50% חומר). האם אפשר להחשיב את המבנה הזה כבית, והאם אפשר לגדל בו בשביעית?

תשובה | לגבי איסור ערלה נאמר (ויקרא יט, כג) 'כי תבאו אל הארץ'. לכן מבואר בירושלמי (ערלה פ"א ה"ב) שהנוטע בבית חייב בערלה, מפני שבית נחשב 'ארץ'. לעומת זאת לגבי מעשרות נאמר (דברים יד, כב) 'היצא השדה', ולכן פירות שגדלו בבית פטורים ממעשרות מדאורייתא, מפני שבית אינו 'שדה'. לגבי שביעית כתוב (ויקרא כה, ב-ד) הן 'שדך לא תזרע' והן 'ושבתה הארץ', ולכן נשאר הירושלמי בספק. העיקרון שנלמד בירושלמי הוא שבית אינו בכלל 'שדה'. השאלה היא מהו הגודל המינימלי שבו מקום ייחשב בית? יש מקום לומר שבדרך כלל בית הוא מקום שיש בו ארבע אמות על ארבע אמות, ובפחות מזה אינו בית, לעניין מזוזה, מעקה, טומאת נגעים ועוד הלכות רבות, כמבואר בגמרא (סוכה ג ע"א); והוא הדין גם לעניין שביעית. אך הרב קוק זצ"ל ב'שבת הארץ'⁹³ מוכיח מאותה גמרא (שם ע"ב) שלעניין סוכה אין צורך בד' אמות על ד' אמות, מפני שהיא דירת ארעי. לדעתו אף אם המקום אינו מוגדר 'בית' לכל דבר, העיקר שהוא לא יוגדר 'שדה'; וזו לשונו:

אלא דעצם הדבר דחוק דנהי דאינו בכלל בית, אבל מ"מ מוצא הוא מכלל שדה... דמ"מ כיוון דלא בעי דירת קבע [בסוכה] חשיבא גם בפחות מד"א, א"כ לא חשיב בכלל אופן כיושב בחוץ, וה"נ ל"ח שדה וכרם...

93. שבת הארץ, קונ"א, סי' ג, עמ' 741.

וייתכן שלזה התכוון ה'חזון איש'⁹⁴ באומרו שגדר 'בית' אינו דווקא בית החייב במזוזה: וגדר בית ודאי אין צריך בית שחייב במזוזה והדעת נוטה דהעיקר תלוי בכיסוי⁹⁵ ואולי צריך מחיצות 'י' טפחים ג"כ.

לגבי דין בית בשביעית, 'פאת השלח'⁹⁶ הקל בזמן הזה, כדין כל ספק דרבנן. אך ה'חזון איש' (שם) חלק על הכרעה זו, כי גם במעשרות, שבהן נאמר רק 'השדה', אנו נוקטים כרמב"ם,⁹⁷ שמחייב במעשרות בבית. ואם כן, איך נקל בשביעית, המסופקת, יותר מאשר במעשרות, הוודאית? לכן ה'חזון איש' צידד להקל רק כאשר מגדלים בבית במנותק מן האדמה. זאת ועוד, הפוסקים לא הכריעו הכרעה ברורה שאין צורך בבית שגודלו המינימלי הוא ד' אמות על ד' אמות.⁹⁸ כאמור, ה'חזון איש' כתב רק שאין צריך בית שחייב במזוזה, ולא ציין במפורש את גודל הבית, ואף הרב קוק זצ"ל כתב רק שהדעת נוטה שאין צריך ד' אמות. לכן נראה שאין להקל בכך, ואין להחשיב את המבנה הנ"ל כבית ולגדל בו בשביעית; ובפרט שגם הגג עשוי מרשת בלבד ואינו גג אטום לגמרי.

21. עקירת עץ בשביעית והנחתו בעציץ (הרב יואל פרידמן)

שאלה | אדם מרחיב ביתו, ולצורך כך הוא נאלץ לעקור עץ מאכל. האם מותר לו לעקור עם אדמה ולהניחו בתוך חבית נקובה בשנת השמיטה? הוא אינו רוצה להניחו בחבית שאינה נקובה, כדי שלא להפסיד שנות ערלה.

תשובה | ראשית, חשוב מאוד שלפני שהוא מעביר את העץ, הוא יגזום את העלווה של העץ גיזום מקסימלי, מפני שככל שהעלווה מרובה, נצרך גוש אדמה גדול יותר. נראה שאין בגיזום זה משום איסור, כי הגיזום אינו לצורך ההצמחה, אלא כדי לשמור על העץ בעת ההעברה. ועוד, כיוון שהוא גוזם חלק גדול מן הענפים עד הקצה, אזי מבחינת גדרי המלאכה הוא מקלקל. וזה כעין מה שכתבו התוספות,⁹⁹ שמותר לזמור לעצים אם עושה זאת באופן 'שקשיא ליה'. שנית, חשוב שהוא יוציא את העץ עם גוש אדמה גדול מספיק כדי מחיית העץ במשך שבועיים, וצריך שיתאם עם גנן שיכול להביע דעתו שכן הוא. שלישית, כדי שלא תהיה 'מראית העין' שהוא עושה עבודות גינון בגינתו, צריך להניח בלוקים וכדומה, שמיועדים להרחבת הבית, כדי שהרואה יבין שהוא עוסק בבנייה ולא בגינון.

לגופה של השאלה, הגרש"ז אויערבאך¹⁰⁰ דן בשאלה האם מותר להרים עציץ נקוב ולהורידו. הוא כותב שייתכן שכיוון שהעץ יכול לחיות זמן מה מן הלחות שהייתה לו כשהיה מונח על האדמה, אזי מותר להורידו מדין אוקמי. נוסף על כך, הוא כותב שייתכן

94. חזו"א, שביעית סי' כב ס"ק א.

95. מקור דבריו בירושלמי, מעשרות פ"ה ה"ב: 'זרע בחורבה והביאה שליש ואח"כ סיכך ע"ג'. מן הירושלמי הזה מוכיח הגרצ"פ פראנק, הר צבי, ח"ב סי' לד, ד"ה וכן, שאין צורך במחיצות.

96. פאת השלחן, סי' כ, בית ישראל ס"ק נב.

97. רמב"ם, הל' מעשר פ"א ה"י.

98. ע"י גם בתורת השביעית, לר' יוסף צבי הלוי, עמ' יג-יד.

99. תוס' ב"ב פ"ב ע"ב, ד"ה לא מקשי; תוס' סנהדרין כו ע"א, ד"ה לעקל.

100. מנחת שלמה, ח"א סי' מא, עמ' ריט.

שעקירה לזמן קצר אינה עקירה. למעשה הוא כותב: 'מ"מ נראה שבתוך בית מקורה אפשר שפיר להקל'. נראה שעקירת עץ ממקומו והנחתו כמות שהוא, בלא להוסיף אדמה, דומה להגבהת עציץ והנחתו. לכן אפשר להציע שלפני העקירה של העץ, יניח על הקרקע עציץ גדול וריק או חבית ריקה שיש בהם נקב, במקום מקורה. לחילופין, אפשר לפרוס רשת (מעל 50% חומר) כעין גג במקום מסוים בגינה. את החבית או העציץ יניח תחת הרשת, ולאחר עקירת העץ, יכניס אותו כמות שהוא בעציץ או בחבית הנ"ל, ללא הוספה של אדמה. אם אכן גוש האדמה מספיק למחייתו של העץ והוא ישקה אותו כנדרש, יוכל העץ לעבור את השמיטה ללא צורך במניין חדש של ערלה, ולאחר השמיטה אפשר יהיה לטעת אותו במקום המיועד לו.

22. החזרת עץ שנעקר למקומו (הרב יואל פרידמן)

שאלה | עץ שנעקר ממקומו אך עדיין נשאר מחובר קצת לאדמה, האם מותר בשביעית להחזיר אותו למקומו ולהוסיף אדמה?

תשובה | היה מקום לומר שכיוון שעדיין הוא נשאר מחובר ולו בשורש קטן לאדמה, אין כאן מלאכת נטיעה מן התורה, ויש להתיר כדין אוקמי במלאכות דרבנן. וכך נאמר במשנה (ערלה פ"א מ"ג-מ"ד):

אילן שנעקר והסלע עמו שטפו נהר והסלע עמו אם יכול לחיות פטור ואם לאו חייב... אילן שנעקר ונשת"יר בו שורש פטור וכמה יהא השורש רבן גמליאל אומר משם רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא כמחט של מיתון.

ההנחה היא שסיבת החיוב בערלה היא הנטיעה. וכיוון שמצאנו שהעברת עץ שמצוי בגוש אדמה פטור מערלה, סימן הוא שאין בהעברתו נטיעה חדשה, אלא העץ ממשיך לחיות מכוח הנטיעה הראשונה. הוא הדין גם כשעץ נעקר, אך עדיין נשאר מחובר אפילו בשורש קטן, שאין מונים מניין חדש של ערלה, וסימן הוא שהחזרת העץ למקומו אינה מוגדרת נטיעה. הגרי"מ טיקוצ'ינסקי¹⁰¹ השווה בין חיוב ערלה להגדרת הנטיעה בשביעית, ולכן הוא התיר לטעת עץ פרי שמצוי בגוש אדמה. אך רוב הפוסקים חלקו עליו,¹⁰² ולו מהסיבה שיש בנטיעה החדשה לפחות משום מלאכה דרבנן לאברויי אילנא. ויש להוסיף שכל ההשוואה אינה מוכרחת.¹⁰³ שכן בערלה, לאו דווקא מעשה נטיעה מחייב בערלה, אלא כל פעולה שהופכת את העץ להיות עצמאי ולחיות עצמאית - מחייבת בערלה. והראיה לכך היא ניתוק עץ מוברך מעץ האם,¹⁰⁴ שמונים שנות ערלה מרגע הניתוק, אף שבוודאי אין זאת נטיעה.¹⁰⁵ ובנדון דידן יש להוכיח שאף שלעניין ערלה, אין מונים שנות ערלה מחדש כשהעץ עדיין מחובר בשורש קטן, מכל מקום ייתכן שהחזרת העץ למקומו תוגדר מלאכת נטיעה. הרשב"א (שו"ת ח"ג סי' רכה) דן בשאלה

101. ספר השמיטה, עמ' יח סעי' י.

102. עי' שבת הארץ, עמ' 192 ובהערות 13-14; קטיף שביעית, עמ' 41 והערות 8-9.

103. עי' תורת השמיטה, לגר"ז גרוסברג, סי' ב סעי' ה והערה יג (תשל"ט, עמ' ט).

104. רמב"ם, הל' מע"ש פ"י הל' יד-טו.

105. כ"כ מנחת שלמה, ח"א, סי' סט (עמ' שעט).

אם הפטור מערלה בעץ שמצוי בגוש אדמה הוא רק כשהגוש מספיק למחיית העץ שלוש שנים או אפילו אם מספיק למחיית העץ במשך כמה ימים בלבד. הוא מוכיח שדי בגוש אדמה קטן, שמספיק למחייה כמה ימים, מהדין של עץ שנעקר ונותר שורש קטן שמחבר אותו לאדמה. וזו לשונו:

והיינו טעמא נמי, דכי לא נעקר ממקומו לגמרי, אלא שעדיין מחובר כל דהו במקום נטיעתו, ואפילו כחוט הסרבל, אותו המועט פוטרו ומעמידו על היתר הראשון, אעפ"י שאינו יכול לחיות ממנו כלל...

מדבריו אנו למדים שכל זמן שעדיין העץ מחובר וממשיך לחיות מכוח הנטיעה הראשונה - די לנו בכך ולא נוצר חיוב חדש ('שורש פטור - פוטר'), אף שבוודאי העץ אינו יכול להתקיים יותר מכמה ימים. לאור כל זאת נראה שאם העץ נעקר כמעט לגמרי, בוודאי הוא אינו מסוגל לחיות כך יותר מכמה ימים; לכן אסור להחזיר אותו למקומו, אלא עדיף לעקור אותו לגמרי ולהעבירו לעציץ או לחבית, כפי שביארנו בתשובה הקודמת. אם העץ רק מוטה על צדו והוא יכול להמשיך לחיות כך, כי אז מותר להחזירו למקומו, שכן אין בפעולה זו נטיעה ממש, וההחזרה מותרת, כדין אוקמי אילנא.

